

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ КИТАЮ

HISTORICAL ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL LEGAL DOCTRINE OF CHINA

Данильченко О.С.,
студентка кафедри міжнародного права

*Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Статтю присвячено аналізу механізму формування міжнародно-правової думки Китаю, зокрема автором досліджуються походження та характерні риси міжнародно-правової думки Стародавнього Китаю, особливості китайської середньовічної міжнародно-правової думки та її вплив на реальну практику міжнародних відносин, а також основні тенденції міжнародно-правової думки Китаю XIX–XXI ст.ст. Зроблено висновок, що дослідження історичних аспектів міжнародно-правової доктрини Китаю має не лише теоретичне, але й практичне значення в контексті розуміння сучасних зовнішньополітичних стратегій КНР.

Ключові слова: європоцентризм, китайсько-центричний правопорядок, всезагальна гармонія Тянься, китайська правосвідомість, дипломатичні стратагеми, «публічне право усіх націй».

Статья посвящена анализу механизма формирования международно-правовой мысли Китая, в частности автором исследуются происхождение и характерные черты международно-правовой мысли Древнего Китая, особенности китайской средневековой международно-правовой мысли и ее влияние на реальную практику международных отношений, а также основные тенденции международно-правовой мысли Китая XIX–XXI вв. Сделан вывод, что исследование исторических аспектов международно-правовой доктрины Китая имеет не только теоретическое, но и практическое значение в контексте понимания современных внешнеполитических стратегий КНР.

Ключевые слова: европоцентризм, китайско-центричный правопорядок, всеобщая гармония Тянься, китайское правосознание, дипломатические стратагеми, «публичное право всех наций».

This article deals with the mechanism of formation of international legal doctrine of China, including origin and specific features of international legal thought of ancient China, characteristics of Chinese medieval international legal thought and its impact on the real practice of international relations, as well as the main trends of international legal China views of XIX–XXI centuries. The author specially emphasizes that an essential disadvantage of studying the history of international law is the approach to it from the point of view of Eurocentrism. For a long time even in a lot of scientific works on international law (which was later reflected in international legal acts), the peoples were divided into three categories: civilized, barbaric and primitive nations. The peoples that did not fall under the «civilized» framework were denied in the existence of international law and its institutions. Such an approach often appears in international practice even today, which is unacceptable, because Eurocentrism ignores the international legal achievements of other regions and civilizations, in particular the views of Chinese scholars on international law. The author concludes that the analysis of historical aspects of the international legal doctrine of China has not only theoretical but also of great practical importance in understanding of the current foreign policy of China and its diplomacy (for example, the Great Silk Road of the XXI century «One Belt, One Road», the doctrine of active defense etc.).

Key words: eurocentrism, sino-centric order, universal harmony Tianxia, Chinese legal awareness, diplomatic stratagem, «public law of all nations».

Істотним недоліком дослідження історії міжнародного права є підхід до її вивчення з європоцентристських позицій. Протягом досить тривалого часу навіть у наукових творах з міжнародного права (що відобразилось потім і в міжнародно-правових актах) народи поділялись на цивілізовані, варварські і первісні. Народом, які не підпадали під рамки «цивілізованих», в існуванні міжнародного права було відмовлено. Такий підхід нерідко проявляється у міжнародній практиці і сьогодні, що є неприпустимо, адже європоцентризм ігнорує міжнародно-правові досягнення інших регіонів та цивілізацій, зокрема погляди китайських науковців на міжнародне право. Крім того, проблема дослідження китайської міжнародно-правової доктрини полягає у тому, що теоретичні обґрунтування аспектів міжнародного права китайськими спеціалістами часто оцінюються за європейськими параметрами, що нерідко призводить до хибних висновків про те, що створення інститутів міжнародного права належить тільки Європі.

Незважаючи на те, що традиційна для Китаю концепція права, у т. ч. міжнародного, дещо відрізняється від західної, аналіз міжнародних правовідносин показує, що розвиток інститутів міжнародного права у даному регіоні відбувався цілком самостійно, що дозволяє виокре-

мити китайську регіональну підсистему міжнародного права. На сьогодні у науці міжнародного права дедалі більше уваги приділяється думці, що міжнародне право не є суто європейським творінням, а спирається на міжнародно-правовий і політичний досвід різних цивілізацій. Актуальність обраної теми підсилюється й тим, що міжнародно-правове обґрунтування Китаєм своїх сучасних зовнішньополітичних проєктів (Великий шовковий шлях XXI ст. «Один пояс, один шлях», доктрина «активної оборони», «перлинове намисто» та ін.) базується на тих доктринах та концепціях, які зароджувалися в стародавньому та середньовічному Китаї. Ці факти і зумовили актуальність теми, що обумовлює необхідність проведення наукових досліджень у цьому напрямку.

Орієнтирами і основою для сформульованих у даній роботі понять та підходів стали праці вітчизняних юристів-міжнародників: О. І. Дікарьова, А. Л. Зінченка, О. О. Мережка; радянських науковців: Л. С. Васильєва, Ю. М. Градова, Ю. А. Гусєва, М. В. Крюкова, Г. І. Тункіна, а також зарубіжних авторів: Ф. Жульєна, Р. Давида, Такігава Каметаро, Ван Тієа, В. Мартіна та ін. Одним з найбільш обґрунтованих досліджень у проблематиці історії міжнародно-правової думки Китаю залишаються мо-

нографії О. В. Буткевич «Теоретичні аспекти походження і становлення міжнародного права» (2003 р.), «Міжнародне право Стародавнього світу» (2004 р.), «Міжнародне право Середніх віків» (2008 р.), висновки і пропозиції яких активно використовувалися у даній роботі.

Як бачимо, питанню міжнародно-правової доктрини Китаю вже присвячено цілий ряд наукових праць. Проте наявні в цьому питанні прогалини не дозволяють стверджувати про всебічність та повноту розкриття особливостей китайської доктрини міжнародного права. З огляду на це, ми поставили перед собою мету – проаналізувати характерні риси стародавньої, середньовічної та сучасної міжнародно-правової думки Китаю у порівняльному аспекті з європейськими підходами до міжнародного права.

Розвиток стародавньої міжнародно-правової думки Китаю проходив самостійно, але не ізольовано, як вважають багато сучасних дослідників. Сформовані нею доктринальні положення, пройшовши через середньовіччя, вплинули на формування сучасного міжнародно-правового регіоналізму та віддзеркалені наразі, як вже було зазначено, у зовнішньополітичних концепціях КНР. Незважаючи на це, дослідження міжнародно-правових поглядів Стародавнього Китаю як в іноземній, так і у вітчизняній доктрині міжнародного права має, на жаль, досить нетривалу історію. Це пов'язано насамперед з тим, що китайці мали інше розуміння міжнародно-правового джерела права, котре відрізнялося від розуміння європейського. Не текст чи окремі поняття і категорії є для китайців свідченням їх поведінки, а ритуал, що його супроводжує. Саме ритуал розглядався китайцями як засіб спілкування між людьми і між народами. Навіть найбільш близька до міжнародного права Китаю категорія лі (禮) спершу означала поняття ритуалу, через який здійснюється священна комунікація між людьми. Лі мало досить різноманітне значення: воно відсилало до кодексу моралі, обрядів, законодавчих норм, права в цілому, одним словом, охоплювало все – від приватного права сім'ї, особи і людських взаємин до управління державами [1, с. 46, 381].

Варто зазначити, що окремий ієрогліф у китайському письмі є втіленням не лише літери, слова чи поняття, а й цілої думки, системи понять, відображає, за словами Л. С. Васильєва, «безмежне семантичне поле», тому так важко при перекладі досягти автентичності китайського тексту [2, с. 45]. Погодимось зі словами Ф. Жюльєна про те, що «у випадку з Китаєм – мало вивчити мову, потрібно ще навчитися розгадувати хід міркування; в Китаї не обійтись без дедуктивних здібностей навіть у спілкуванні з простими людьми і у звичайних життєвих ситуаціях» [3, с. 13]. Крім того, оскільки більшість міжнародних договорів Китаю не мали форми, звичної для юристів-міжнародників інших регіонів, вони часто ігнорували їх у своїх дослідженнях і не вважали їх інакше як грамотами, клятвами вірності. Це і стало причиною того, що ми так мало знаходимо праць, присвячених міжнародній договірній практиці Китаю.

У цілому в давньокитайській правовій думці загальноправові та міжнародно-правові аспекти поєднані, в китайській доктрині питання міжнародного права окремо не відділені, його інститути ніби випливають один з одного, причому майже з непомітною між ними різницею. Вплив на це мала й китайська правосвідомість, котра взагалі не схильна до відділення окремих правових категорій, а охоплює в межах однієї категорії цілу сукупність як правових, так і морально-етичних, і навіть релігійних понять. Внаслідок цього ритуали і традиції відігравали роль повноцінного правового регулятора [4, с. 402]. Тож традиційна китайська концепція не заперечує право як таке, але вважає, що право зі своєю суворістю і абстрактністю добре підходить для варварів, для тих, хто не піклується про мораль, для невинуватих злочинців, нарешті для іноземців, яким чужа китайська цивілізація. Китайський же народ чудово

обходить і без права. Будь-які розбіжності мають як би «розчинятися» в ідеї згоди, в пошуках консенсусу, а не вирішуватися за допомогою права [5, с. 440].

Ідея всезагальної гармонії Тянься (天下 – за дослівним перекладом з китайської мови означає «всесвіт», «Піднебесна», «Китайська імперія», «всі люди» [6]) є традиційною для Китаю концепцією космогонічного ладу, в якому взаємодіють земля, небо і люди. Земля і небо підкорюються незмінним законам, а люди – господарі своїх вчинків, тому від їхньої поведінки залежить те, чи буде у світі порядок [7, с. 439]. Для давніх китайців воля Неба – не то жона божественному волевиявленню (знову ж таки, коли йдеться про порівняння ранніх європейських поглядів на природне право і давніх китайських). Небо – абстрактний і верховний регулятор земних справ, воно надає мандат на управління Піднебесною найбільш видатному (концепція «син Неба» 天子), диктує правила поведінки підлеглим. Китайський вчений Ван Тієа виводить світовий порядок саме з цієї концепції: під всім піднебесям немає країни чи імператора, який би не був підданим сина Неба. Сусідні китайцям держави були маленькими і слабкими, а тому підпадали під культурний китайський вплив, що привело до утворення китайсько-центричного світопорядку. До нього він відносить такі периферійні держави, як Корея, Аннам, Сіам, Бірма та інші країни Південно-Східної і Центральної Азії [1, с. 122].

Згадані концепції, що носили міжнародно-правовий характер, слугували забезпеченню зовнішньополітичних та дипломатичних цілей стародавніх китайських держав. Підтвердженням цьому є активне застосування політики «цаньши» (蚕食), що може бути перекладене як «поступове поїдання земель сусідів подібно тому, як шовкопряд поїдає листя» [6]. З точки зору офіційної ідеології тільки Середина Імперія (中朝) була істинно суверенною державою. Всі інші країни («варварська периферія» 四夷) або вже вважалися залежними від неї, або з часом мали визнати таке становище [8, с. 35]. На додаток до політики «цаньши» застосовувалася «цзімі» (羈縻制 – в перекладі з китайської – «тримати на ослабленому повідку», «приборкувати», «втихомирювати») – політика стримування, сковування противника щедрими дарами, яка застосовувалася по відношенню до сильних ворогів; а також концепція «руками варварів підкорювати варварів» [9, с. 27]. Однією з особливостей давньокитайських традицій у зовнішній політиці стала також специфічна система розробки далекосяжної стратегії зовнішньої політики, в основі якої лежало врахування попереднього досвіду, зафіксованого у вигляді спеціальних моделей поведінки – стратагем. Дипломатичні стратагеми становили собою націлені на розв'язання значного зовнішньополітичного завдання плани, розраховані на тривалий період, які відповідали національним та державним інтересам. У Китаї за декілька століть до нашої ери вироблення стратагем увійшло в практику і стало свого роду мистецтвом [10, с. 39]. В такому стані міжнародне право стародавнього Китаю підійшло до середньовічного етапу свого розвитку.

Дослідження міжнародно-правових поглядів середньовічного Китаю часто стикається з проблемою, що деякі дослідники говорять про занепад міжнародно-правової ідеології Китаю в середньовіччі. Причиною цього, на думку О. В. Буткевич, є те, що «Китай порівняно з іншими регіонами найдовше підтримував норми стародавнього міжнародного права, а їх зміни чинив опір. Процес поступової трансформації стародавнього міжнародного права Китаю в середньовіччя в основному полягав у пристосуванні офіційної імперської доктрини «світоупоряджувальної монархії» до нових умов, яка визначала в значному ступені характер взаємовідносин Китаю з іншими країнами протягом більшої частини його історії» [11, с. 21]. Суть даної доктрини полягає у тому, що імператор Китаю своєю благою силою «де» (德) впливає на «варварів чоти-

рхос сторін світу». Непокірних варварів правитель карав і тим самим наводив у світі гармонійний порядок. Така позиція в корені виключала можливість встановлення між Китаєм і варварами рівноправних відносин. Ця доктрина порівнювалася з великою патріархальною китайською «сім'єю», в якій панує сувора ієрархія. Така «сім'я» була здатна включати в себе нових «членів», зобов'язаних беззаперечно коритися імператору-батькові. Однак у період раннього середньовіччя відбулася певна зміна поглядів китайців на міжнародні відносини – «маніпулювати варварами» тепер вдавалося не завжди. Врегулювання відносин між ними можливе лише на основі дотримання досягнутих домовленостей. В дійсності міжнародні контрагенти Китаю все більше наполювали на принципі рівності у їх взаємовідносинах. Це був перехід до використання «рівноправної» дипломатії у контактах з деякими сильними державами [12, с. 143, 147].

Виходячи з цього, вплив «периферії» на здійснення вищезазначеної доктрини (набіги варварських племен, сприйняття індійської міжнародно-правової ідеології буддизму *mutatis mutandis* Китаєм, вплив доктрин японського, в'єтнамського, корейського та іншого походження тощо) змушував Китай постійно її модернізувати, доки не утвердилося три основні міжнародно-правові підходи: 1) з країнами, які входили в сферу поширення китайської культури і поділяли її (Корея, В'єтнам та ін.) панувала офіційна доктрина «світоупоряджувальної монархії»; 2) з країнами півночі і північного заходу, з якими сам Китай був зацікавлений розвивати відносини та які знаходилися в тісному економічно-політичному контакті з ним, але котрі чинили опір цьому і не визнавали його доктрини, вона не діяла в офіційних відносинах, але як доктрина завжди малася на увазі; 3) з країнами, з якими Китай не мав інтересу підтримувати відносини, але які були включені до китайського світового порядку, передусім на підставі споконвічного стереотипу, який склався у сприйнятті китайцями суміжних народів, і які не визнавали його доктрину, вона не застосовувалася. Однак країни останньої зони також входили в «систему данини», незважаючи на те, що в дійсності між ними і Китаєм інколи існували лише нерегулярні зв'язки [13, с. 89].

Важливе значення для запровадження синоцентризму мали також поняття ефективності та вже згаданих стратегем. Ф. Жульєн розглядає різницю між китайською та європейською концепціями ефективності. На його переконання, європейська традиція «побудови успішної дії» спирається на платонізм, тобто на підгонку практики до заздалегідь заданої абстрактної схеми, моделі, зразка, тоді як у китайців, навпаки, схема перевіряється практикою. Китайська концепція ефективності полягає не у тому, щоб переслідувати якийсь ефект, а у тому, щоб дочекатися певних умов і не заважати ефекту відбутися [12, с. 150].

Таким чином, бачимо, що в Китаї в період середньовіччя склалося дві традиції – «світоупоряджувальна» та «рівноправна» [14, с. 20]. Внаслідок цього, в процесі трансформації стародавнього китайського міжнародного права у середньовічне, за умов кризи концепції «світоупоряджувальної монархії» у питаннях її застосування до зовнішніх зносин, значно зростала роль міжнародного договору, який застосовувався як засіб розбудови синоцентристського міжнародного права. В основі договорів лежали чотири теоретичні можливості: по-перше, добитися під партнера визнанням ним фактичного васалітету; по-друге, укласти договір «про мир і споріднення», зберігши за Китаєм положення «старшого»; по-третє, бути вимушеним піти на визнання свого статусу «молодшого»; по-четверте, погодитися на васалітет. М. В. Крюков акцентує, що Китай по чергово опинявся в усіх цих чотирьох ситуаціях [15, с. 260]. Однак прихід європейців у китайський регіон ознаменувався спадом інтересу до китайської міжнародно-правової думки, що призвело

до невивченості її середньовічного етапу і в сучасній науці [13, с. 192].

Зародження сучасного етапу розвитку міжнародно-правової думки Китаю та становлення міжнародного права як навчальної дисципліни пов'язують з іменем американця В. Мартіна, який став першим професором міжнародного права у Китаї. Будучи вихованим на європоцентристських поглядах на міжнародне право, він звертав увагу лише на ті положення міжнародного права стародавнього Китаю, які співпадали чи принаймні були схожі на звичні правові конструкції. В. Мартін і не ставив перед собою завдання пояснити суть специфічного міжнародного права Китаю. Максимум, що йому дозволяла його правосвідомість дослідника, це з'ясувати, наскільки міжнародно-правові стандарти стародавнього Китаю відповідали тому міжнародному праву, з яким він познайомився в англосаксонській школі. Тому у своїх висновках він обережно говорив про зачатки міжнародного права, які знаходив у стародавньому Китаї. Одну зі своїх робіт він так і назвав – «Сліди міжнародного права в стародавньому Китаї» та увів поняття «万国公法» («публічне право усіх націй») у Китаї [16, с. 91]. Не через розкриття сутності, природи, особливостей власне міжнародного права стародавнього Китаю, а через порівняння його з правом європейських держав він намагався довести один постулат: Китай мав міжнародне право. Заслуга В. Мартіна полягає у тому, що він був одним із перших дослідників цієї галузі, за яким пішли інші (як китайські: Ши Цай Чен, Ван Тіса, Кан Ю Вей, так і іноземні науковці: Р. С. Бріттон, Кешіро Іріє, А. Сміт, Ф. Жульєн тощо), що призвело до утвердження проблематики «китайського варіанту» пояснення зародження міжнародного права як важливої і актуальної для всієї науки міжнародного права [1, с. 116].

Саме у такому аспекті наука міжнародного права розвивалася у Китаї до 1949 р. З моменту утворення КНР представники китайської доктрини міжнародного права зосередили свою увагу на дослідженні таких нагальних питань, як визнання Китаю суб'єктом міжнародного права, встановлення дипломатичних відносин з іншими державами та юридичне обґрунтування представництва КНР в ООН. Велика кількість теорій та пропозицій з останнього питання базувалася в основному на двох підходах – «школі повноважень» та «школі членства». Перша теорія, принциповими послідовниками якої були соціалістичні держави, передусім Радянський Союз та власне КНР, апелювала до одного з найбільш важливих принципів сучасного міжнародного права – принципу самовизначення народів. Виходячи з цього, після революції та проголошення КНР представляти у міжнародних відносинах державу може тільки Центральний Народний Уряд. Цей висновок ґрунтувався на критерії правомірності того чи іншого уряду представляти у міжнародному спілкуванні свій народ – принципі ефективності, який у міжнародному праві отримав всезагальне визнання [17, с. 42]. Натомість представники «школи членства» (цю позицію поділяли насамперед США) у своїх аргументах акцентували на ст.ст. 4–6 Статуту ООН, що встановлюють критерії прийому в Організацію, процедуру припинення прав членства і виключення з ООН. Сенс всього цього полягав у тому, щоб довести, що уряд КНР не виражає інтереси китайського народу [5, с. 6–9].

Про такий жвавий розвиток науки міжнародного права можна говорити до початку «культурної революції» (1966–1976 рр.). Після 1966 р. будь-які свідчення про вивчення міжнародного права відсутні. У цей період не з'явилося жодної монографії чи окремої статті, присвяченої проблемам міжнародного права, за винятком випадкових посилань на окремі принципи (поваги суверенної рівності держав та невтручання у внутрішні справи держав) і досить абстрактні категорії міжнародного права (справедливість, розумна позиція) у пропагандистських статтях та висту-

пах керівників держави. Крім того, з 1966 р. всі спеціальні періодичні видання перестали виходити, а китайські вузи не готували відповідних спеціалістів. Малочисельну літературу з міжнародного права, що існувала у той період, можна поділити на три категорії: 1) оригінальна література китайських авторів у вигляді монографій і статей; 2) перекладна література; 3) збірки договорів і дипломатичних документів, причому остання з них була найбільш розповсюджена і доступна.

Інтерес до міжнародного права в Китаї відновився у 1971 р. у зв'язку з необхідністю захисту своєї позиції в ООН. Поява КНР в ООН знаменувала собою переорієнтування ролі та значення цієї Організації. Це помітно, насамперед, у перегляді відношення Китаю до резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, сама можливість імперативного характеру яких різко заперечувалася китайськими науковцями у 50–60-ті рр. Зараз же КНР закликає до обов'язкового виконання резолюцій та розглядає ООН у якості інструменту забезпечення миру і широкого міжнародного співробітництва [17, с. 16]. Особливо слід зупинитися на тому, що відновлення прав КНР в ООН відкрило перед Китаєм можливість включитися в роботу з підготовки і проведення III Конференції ООН з морського права. На сесії Генеральної Асамблеї у 1971 р. Китай ввійшов до складу Комітету ООН для підготовки Конференції та приймав активну участь у розробці проекту майбутньої Конвенції з морського права (вніс на розгляд Комітету Робочі документи про морський район в межах дії національної юрисдикції, про протоки, що використовуються для міжнародного судноплавства, а також морські наукові дослідження) [18, с. 219–226].

Сучасний фахівець з питань політики КНР, Чжао Хунвей, вважає, що «Китай нині не відмовився від принципу «єдиначальності», на якій будувався порядок між Піднебесною і варварами. З'єднавшись з принципами «політики балансу сил», він продовжує позначатися на відносинах Пекіна з великими державами та на регіональній дипломатії. На сучасному етапі китайська дипломатія, по суті, є дворівневою. В ній поєднується практика спілкування з великими державами в рамках «дипломатії балансу сил» і водночас використання «дипломатії данини» з оточуючими Китай державами». Чжао Хунвей підкреслює, що «така модель зовнішньополітичного курсу використовувалася і в період правління Мао Цзедун, Ден Сяопіна, Цзян Цзємін і Ху Цзіньтао» [12, с. 151]. Інший політолог – Чжао Тінсян розглядає вищеописану концепцію Тянься в аспекті створення сучасної універсальної інституції для світу. На його думку, ООН та ЄС не можуть розглядатися як такі внаслідок того, що їх діяльність посилює, а не послаблює держави-нації. Він формує нове розуміння міжнародно-правового порядку та принципу верховенства права на універсальному рівні [19, с. 31].

На закінченні підкреслимо, що зацікавленість міжнародним правом підтримується Китаєм досі. З кожним роком зростає кількість наукової літератури («Китайський щорічник міжнародного права», «Журнал з міжнародних відносин та міжнародного права» та ін.), засновуються нові наукові інститути для дослідження галузі (Інститут міжнародного права Академії суспільних наук КНР, Пекінська дипломатична академія), відбувається приєднання Китаю до різних міжнародних організацій (Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво, Світова організація торгівлі, Шанхайська організація співробітництва тощо).

Роблячи загальні підсумки досліджуваної теми, можемо констатувати, що вести розмови про завершений характер розробки даної теми передчасно. Дослідження будуть тривати, оскільки розуміння особливостей китайської доктрини міжнародного права дасть змогу з'ясувати міжнародно-правове підґрунтя зовнішньополітичної діяльності Китаю, прогнозувати його подальші кроки на міжнародній арені. Досліджуючи механізм формування міжнародно-правової думки Китаю, ми з'ясували, що давньокитайська доктрина міжнародного права здійснила істотний вплив на теорію та практику міждержавних відносин давнього Китаю. Однак багатогранність китайської правової думки (у т. ч. лінгвістична), описані нами особливості правової доктрини були причинами її нерозуміння європейською наукою і, як наслідок, – не завжди вірного трактування міжнародного права китайського регіону, підмінювання його морально-етичними чи релігійними постулатами. Середньовічний етап розвитку доктрини міжнародного права Китаю характеризується як продовження існування концепції міжнародно-правової виключності Китаю, так і міжнародно-правовими впливами інших народів, з якими взаємодіяли китайці. Сучасний етап розвитку міжнародно-правової доктрини КНР (з великою перервою у 1966–1976 рр.) відзначено посиленням інтересом до міжнародного права. З кожним роком зростає кількість наукової літератури, засновуються нові наукові інститути для дослідження галузі, відбувається приєднання Китаю до різних міжнародних організацій. Однак, на думку деяких китайських дослідників, Китай не відмовився від певних принципів свого стародавнього та середньовічного права, приміром, від принципу «єдиначальності». З'єднавшись з принципами «політики балансу сил», він продовжує позначатися на відносинах КНР з великими державами та на регіональній дипломатії. На сучасному етапі китайська дипломатія, по суті, є дворівневою. В ній поєднується практика спілкування з великими державами в рамках «дипломатії балансу сил» і водночас використання «дипломатії данини» з оточуючими Китай державами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буткевич О. В. Теоретичні аспекти походження і становлення міжнародного права : монографія / О. В. Буткевич. – К. : Україна, 2003. – 800 с.
2. Васильев Л. С. Культы, религии, традиции в Китае / Л. С. Васильев. – М. : Восточная литература, 2001. – 488 с.
3. Жульен Ф. Путь к цели : в обход или напрямик : стратегия смысла в Китае и Греции / Ф. Жульен. – М. : Московский философский фонд, 2001. – 360 с.
4. Буткевич О. В. Регіоналізм стародавнього міжнародного права / О. В. Буткевич // Український щорічник міжнародного права. – 2010. – С. 380–408.
5. Гусев Ю. А. Критика международно-правовой позиции КНР по некоторым актуальным проблемам современности : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Ю. А. Гусев. – М., 1974. – 33 с.
6. Большой китайско-русский словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bkrs.info/slovo.php?ch=%E5%A4%A9%E4%B8%8B>.
7. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид. – М. : Прогресс, 1988. – 495 с.
8. Курс международного права : в 7 т. Т. 1 / [Отв. ред. Р. А. Мюллерсон, Г. И. Тункин]. – М. : Наука, 1989. – 360 с.
9. Мажиденова Д. М. Особенности дипломатической практики Древнего Китая / Д. М. Мажиденова // Политика и государство. – 2008. – № 1. – С. 25–29.
10. Зінченко А. Л. Історія дипломатії : від давнини до початку нового часу / А. Л. Зінченко. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 564 с.
11. Буткевич О. В. Теорія і практика докласичного міжнародного права : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / О. В. Буткевич. – К., 2009. – 40 с.
12. Дікарев О. І. Антикризисні стратегії китайської дипломатії : монографія / О. І. Дікарев. – К. : Кафедра, 2012. – 376 с.

13. Буткевич О. В. Міжнародне право середніх віків : монографія / О. В. Буткевич. – К. : Видавництво Гуманітарної Літератури, 2008. – 672 с.
14. Такигава Каметаро. Свод комментариев и критическое исследование «Исторических записок» : в 10 т. Т. 9 / Каметаро Такигава. – Пекин, 1955.
15. Крюков М. В. Китайский этнос в средние века (VII–XIII) / М. В. Крюков, В. В. Малявин, М. В. Сафронов. – М. : Наука, 1984. – 334 с.
16. Pasha L. Hsieh. The Discipline of International Law in Republican China and Contemporary Taiwan / L. Hsieh Pasha // Washington University Global Studies Law Review. – 2015. – Vol. 14. – Issue 1. – P. 87–129.
17. Коль М. Представительство Китая в международном общении / М. Коль. – М. : Издательство иностранной литературы, 1960. – 137 с.
18. Внешнеполитические концепции маоизма (правовые аспекты) / [Отв. ред. : С. Г. Юрков, Г. П. Петров]. – М. : Международные отношения, 1975. – 256 с.
19. Zhao Ting Yang. Rethinking Empire from a Chinese Concept «All-under-Heaven» / Yang Ting Zhao // Social Identities. – 2006. – Vol. 12. – № 1. – P. 29–41.